

Předmluva	7
1. INTERPRETAČNÍ ÚSKALÍ PRAMENŮ ŘÍMSKÉHO PRÁVA	9
2. INTERPRETACE POJMU FAMILIA V ŘÍMSKÉM PRÁVU SE ZAMĚŘENÍM NA JUSTINIÁNSKÁ DIGESTA	15
Familia ve významu věcném	15
Familia ve významu osobním	21
Familia aneb rodina	21
Familia aneb otroci	28
Familia aneb širší příbuzenstvo, rod	35
Stručný pohled na pojem familia v dalších vybraných právních a neprávních pramenech	36
Významy pojmu familia – shrnutí	39
3. FRUCTUS SINE USU: INTERPRETAČNÍ ÚSKALÍ	41
Usus a ususfructus	41
Fructus sine usu v pramenech práva	47
Možnosti interpretace	50
Závěr	55
4. INTERPRETAČNÍ VÝCHODISKA VZTAHU TESTAMENTÁRNÍ A INTESTÁTNÍ POSLOUPNOSTI V ŘÍMSKÉM PRÁVU	57
Uvedení do problematiky	57
Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest	61
Testamentum militis	63
Declaratio proli testamenti	63

autoři kapitol:

1. kapitola: JUDr. Marek Novák, Mgr. Kamila Stloukalová
2. kapitola: Mgr. Kamila Stloukalová
3. kapitola: JUDr. Marek Novák
4. kapitola: Dominik Macek
5. kapitola: JUDr. Bc. Jan Ullmann

Tato publikace je výstupem z projektu SVV č. 260 358 s názvem Kritická analýza pramenů práva se zřetelem na problémy jejich interpretace a reaktivitu.

recenzent: doc. PaedDr. JCDr. Róbert Brtko CSc.

odborná redakce: Doc. JUDr. Petr Bělovský, Dr.

technická redakce: Mgr. Kamila Stloukalová

grafika a sazba: Auditorium

jazyková korektura: Zdeněk Tejkl

www.auditorium.cz

Předmluva

5. CRIMEN FALSI: INTERPRETACE VYBRANÝCH FRAGMENTŮ JUSTINIÁNSKÝCH DIGEST

Padělání a poškozování mincí	77
Padělání testamentárních dokumentů	78
	86
Závěr	87
Doslov	89
Resumé	90
Prameny	92
Překlady	100
Literatura	101

O významu interpretace právní normy snad ani není třeba hovořit. Jednoznačný příkaz formulovaný císaři Valentinianem III. a Marcianem v polovině 5. století n. l. říkájí, že „Zákony musí být srozumitelné všem“ (*Leges ad omnibus intellegi debent* – Cod. Iust. I, 14, 9) se totiž nedánilo naplnit beze zbytku nikdy, a platí to bohužel i dnes. Interpretace je tedy stará jako právo samo. Ve starověkém Římě musela být zpočátku objasnována náplň obyčejových pravidel, poté proslulého zákona XII desek, zákonů z doby republiky a této nutnosti se pochopitelně nevyhnula i císařská nařízení. Je proto jen logické, že na úsvitu římské právní vědy stála interpretační činnost zvláštního kněžského sboru pontifiků, z níž posléze vyrůstá ona proslulá *iurisprudentialia*, která je „znalostí věcí božských i lidských, věda o tom, co je a co není spravedlivé“ (*Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia*) jak napsal známý právník Domitius Ulpianus v první knize svého díla *Regulae* (D. I, 1, 10, 2).

Interpretační pravidla se proto v římském právu, i přes jeho kazuistickou povahu, nebo spíše právě proto, objevují velmi záhy. Nalezeme je, snad poněkud překvapivě, již v zákonu XII desek. Četně jsou pak zastoupena zejména v legislativě císařské doby. V pramenech římského práva však není zmiňováno použití analogie, tohoto základního pracovního nástroje používaného římskými právníky, ale opakovaně je připomínán význam obyčejce, jako nejspolehlivějšího ukazatele a průvodce při výkladu práva.

Interpretace je nedílnou součástí mechanismu fungování práva jako celku a bez ní by právo bylo často jen mrtvou literou. Výklad práva je však založen nejen na jeho znalosti, dokonce ho můžeme v jistém smyslu označit za umění, či spíše umělecké řemeslo, a ty, kdo právo vykládají, respektive jsou schopni dobře vykládat, by bylo možné plným právem nazvat *artífices*.

Výložit právní normu opravdu není snadné, tím méně úspěšně uchopit právo tak staré, jaké je obsaženo v Digestech – zákoníku císaře Iustiniana z roku 533 n. l. Zvláště, když se jedná o velmi netypický text, který je složen z výpisků prací daleko starších klasických právníků, přičemž tato díla vznikla nejen v počátečním období císařství, ale

rodinu, ale nejen ji. Dále zde čtenář nalezne problematiku stručně označovanou jako *fructus sine usu*, tedy nabytí plodů z věci, k níž nabyvatel nemá užívací právo a otázky vztahu dědické posloupnosti podle závěti a posloupnosti intestátní. Závěrečná kapitola je pak z oblasti římského trestního práva a věnována je specifickému trestnému činu zvanému *crimen falsi*.

Je skutečně potěšitelné, jakým způsobem se s tak nelehkou matterí, jako je interpretace antických právních textů vypořádali studenti právnické fakulty, kteří jsou autory následujících kapitol.

Praha březen 2020

Michal Skřejpek

I.

INTERPRETAČNÍ ÚSKALÍ PRAMENŮ ŘÍMSKÉHO PRÁVA

Jedním z nejdůležitějších úkolů právníků je bezesporu interpretace právních předpisů.

Zatímco tvorbu práva lze pokládat za vysoce specializovanou činnost vyhrazenou poměrně úzkému okruhu lidí, výklad předpisů za účelem identifikace v nich obsažených právních norem a jejich aplikace tvoří hlavní náplň činnosti soudců, advokátů i dalších právnických profesí (ponecháme stranou skutečnost, že vykladačem práva je každý z nás, tedy i laická veřejnost, má-li se právními normami řídit). Jejich práci v současnosti ulehčují principy právního státu, jejichž porušení může působit protiústavnost zákona. V zájmu zachování právní jistoty musí zákonodárce při tvorbě práva dostát řadě požadavků, jež v podobě osmi principů zakládajících vnitřní morálku práva výstižně shrnul právní filosof Lon L. Fuller. Ústavní soud České republiky se ve svých rozhodnutích k těmto zásadám hlásí a požaduje mimo jiné, aby byly právní předpisy řádně vyhlášeny, aby byly jasné, určité a bezrozporné.¹

Bohužel, právní romanistika se o tyto standardy opírat nemůže, nejen kvůli tomu, že státní zřízení starověkého Říma nenaplnovalo ve všech ohledech požadavky moderního právního státu, na vině je rovněž zub času, který se do řady předpisů zahryzl a některé dokonce bezzbytku zkonzumoval. Při nalézání starořímských právních norem je tak třeba vycházet z úryvků zákonů, vyhlášek a císařských nařízení, komentářů tehdejších právníků zprostředkovávajících obsah právních norem a také nejrůznějších zmínek v neprávnické literatuře. Rekon-

¹ Wintur, J. *Principy českého ústavního práva*. 2. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 20–25. Slov. Fuller, L. *Morálka práva*. Praha: Oikoymenth, 1998, s. 48–90.

struování starověkého právního systému pak navíc ztěžují interpola-
ce, obecně vzato jakékoli zásahy do původních dokumentů, jež měly
za cíl revidovat jejich obsah, doplňovat vysvětlující komentáře nebo
naopak vyškrtnout rozporné pasáže textu. Zatímco byly potvrzeny
i dřívější zásahy do právnických textů, například za účelem usnadně-
ní výuky, středem pozornosti obvykle bývají interpola-
ce v Digestech, nejrozsáhlejší části justiniánské kodifikace běžně označované jako
Corpus iuris civilis, prováděné Tribonianovou kompilační komisí na
pokyn císaře Justiniána při jejich sestavování. Šlo přitom o logický
důsledek požadavku, aby mohla Digesta v 6. století n. l. sloužit jako
plnohodnotný pramen práva a řídit jednání tehdejších obyvatele. Při
vybírání citátů klasických a poklasických právníků, z nichž Digesta
sestavují, bylo třeba jejich mnohdy protichůdné komentáře uvádět do
vzájemného souladu a zohledňovat řadu nových předpisů, které byly
v mezidobí přijaty:

*Nulla itaque in omnibus praedicti codicis membris antinomia
(sic enim a vetustate graeco vocabulo nuncupatur) aliquem sibi
vindictet locum, sed sit una Concordia, una consequentia, adversa-
rio nemine constituto.*²

Význam tohoto úkolu císař Justinian zopakoval i v konstituci Tanta,
kterou byla Digesta roku 533 n. l. vyhlášena:

*Hoc tantummodo a nobis effecto, ut, si quid in legibus eorum vel
supervacuum vel imperfectum aut minus idoneum visum est, vel
adiectioem vel deminutionem necessariam accipiat et rectissimis
tradatur regulis. Et ex multis similibus vel contrariis quod rectius
habere apparebat, hoc pro aliis omnibus positum est unaque omni-
bus auctoritate indulta, ut quidquid ibi scriptum est, hoc nostrum
appareat et ex nostra voluntate compositum.*³

Již ze samé podstaty interpola-
ce vyplývá, že v textu nejsou přiznány.

2 § 8 *Constitutio Deo Auctore de conceptione Digestorum*: „Ať si proto v žádné
části uvedeného zákoníku nenárokuje své místo žádná antinomie (ta je totiž od
pradáva pojmenována řecky), ale ať v něm vládne, když opačný názor není
povolán, shoda a důslednost.“

3 § 10 *Constitutio Tanta de confirmatione Digestorum*: „My jsme učinili pouze to,
že pokud se v jejich rozhodnutích zdálo být něco zbytečné, nedokonalé nebo
málo použitelné, bylo možno to v nejnětější míře rozšířit nebo zkrátit a podat
v nejspřávnější podobě. A v případě více si podobných, nebo naopak navzá-
jem si odporujících textů byl zařazen ten, který se zjevně zdál být nejspřávnější,
a všem zařazeným textům byla udělena stejná platnost tak, aby bylo zřejmé, že
vše, co je v našem souboru zaznamenáno, je naším dílem a vzniklo z naší vůle.“

Jejich identifikace, ať už na základě jazykové analýzy, či komparace
více právních předpisů, je nejen obtížná, ale obvykle též nejistá, ne-
boť provedení interpola-
ce v konkrétní pasáži textu nelze autoritativně
potvrdit.

Výsledkem je, že samotná interpretace pramenů římského prá-
va s sebou zákonitě spojuje jistou míru pochybností, vychází totiž
z předpisů a komentářů, jež jsou vzájemně rozporné, neurčité, nejas-
né, pochází z rozdílných pramenů, zachycujících platné právo v růz-
ných obdobích vývoje starověkého Říma, které byly navíc v průběhu
času upravovány.

Přesto, nebo spíše právě proto, se následující řádky budou věnovat
interpretaci vybraných fragmentů justiniánských Digest, resp. pojmů
nejasných nebo význačných, které se v nich objevují, a pokusí se
překonat interpretační úskalí nastíněná výše. Cílem této knihy je na
vybraných příkladech z různých právních oblastí ukázat postupy ro-
manistiky sloužící k výkladu římskoprávních notem. Tato problema-
tika je důležitá nejen z historického hlediska, kdy napomáhá k lepší-
mu poznání a pochopení smyslu ustanovení Digest. Soukromé právo
je v současné době, více jak v předchozích desetiletích, inspirováno
římským právem především skrze jeho recepci do inspiračních zdro-
jů platného občanského zákoníku. Proto je vhodné se zabývat právě
i římskoprávními prameny práva, když ty mohou být, a také jsou,
jedním z vodítek výkladu současných právních předpisů.

S pojmem interpretace, neboli výkladu, se studenti práv seznamují
již na počátku studia a provází je po celou dobu studia i profesního
života. Vhodné použití jednotlivých metod interpretace práva zajišťu-
je orientaci v právním řádu a jednotlivých právních předpisech, a je
klíčové pro porozumění textu pramenů práva, jejich zasazení do kon-
textu a správnou identifikaci obsahu právního předpisu.

Interpretace je nedílnou součástí procesu poznání práva, kdy její
funkce spočívá v poznání obsahu právní normy z právního předpi-
su a zároveň slouží k odstranění případných nejasností. Teorie práva
rozděluje podle různých hledisek několik metod interpretace. Hovořit
můžeme o výkladu doslovném, extenzivním či restriktivním,⁴ rozlišit
lze také dvě větší skupiny výkladových metod – metody standard-
ní (výklad jazykový, logický, systematický), týkající se vždy vlastního
interpretovaného textu, a nadstandardní (výklad historický, kompa-

4 Knapp, V. *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 168–173.

rativní, teleologický), které hrají doplňkovou roli, a vedle vlastního textu zde přichází do úvahy také zkoumání okolností vzniku právního předpisu, jeho účel, smysl, případně porovnání s obdobnou úpravou v rámci jiného právního řádu.⁵

Hovoříme-li o metodách interpretace, dodáme, že obecná pravidla, principy či teze, jimiž se má řídit výklad právního textu, však nejsou vlastní pouze současnému právu, ale nalezneme je i v textech římských právníků, jako to ostatně dokládají mnohá ustanovení Digest, a to i přes zpočátku konstatovanou většinou kazuističnost těchto textů. Jen namátkou uvedme hned knihu první, titul třetí (*De legibus senatusque consultis et longa consuetudine*)⁶ a čtvrtý (*De constitutionibus principum*)⁷, které obsahují zásady jako např. *Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem*,⁸ nebo *Benignius leges interpretandae sunt, quo voluntas earum conservetur*.⁹ Výkladu různých pojmů je navíc věnován celý titul šestnáctý padesáté knihy Digest (*De verborum significatione*¹⁰), který nám bude velmi nápomocen již v následující kapitole této monografie.

Ačkoliv jsme již několikrát skloňovali slovo interpretace, lze konstatovat, že v oblasti právní romanistiky používáme spíše pojem „exegeze“ právních textů (z řečtiny slovní nebo věcně vysvětlení starého textu), která se, jakožto metoda výslovně se vztahující na výklad autentických antických textů, vyvinula v průběhu 19. století. Tehdy se totiž romanistika stává právněhistorickou vědní disciplínou a v rámci tohoto oboru se tak vyvíjí i svěbytná metodologie zkoumání právních textů a nalézání obsahu právních norem, která se v určitých aspektech odlišuje od teoretickoprávní koncepce.

Co se týče procesu exegeze v její ryzí podobě, obvykle (nikoli však nezbytně vždy) má následující strukturu: text v originálním znění – překlad – rozbor inskripce (informace o autorovi a jeho díle, případně o autoritách, na něž v textu odkazuje, zařazení fragmentu v rámci díla, z něhož pochází, případně v kontextu jiných děl téhož autora) – inter-

pretace textu (zjištění skutkové podstaty: subsumpce daného případu pod příslušný právní institut; výběr právní otázky; řešení této právní otázky autorem; zdůvodnění tohoto rozhodnutí, které však často musí vykladač právního textu zformulovat své vlastní, neboť samotný fragment jej nemusí obsahovat) – realie (právní, ale i jiné) – komparace (s další právní úpravou, i z hlediska vývoje dotčeného institutu v dalších historických etapách) – literatura (sekundární, tj. publikace, které již dotčené téma analyzují).¹¹

Z této struktury exegeze tak budou do značné míry vycházet také následující kapitoly, ačkoliv se ne vždy přidrží přesně výše uvedeného schématu. Snahou autorů bylo pokrýt svým interpretačním úsilím různá odvětví práva: právo osob, majetková práva, reprezentovaná oblastí práv věcných a dědického práva, a právo veřejné, konkrétně trestní.

V rámci první zmíněného tématu se autorka zaměřila na výklad pojmu *familia*, který je v Digestech používán v několikero významech, z nichž některé jsou popsány v Digestech explicitně, jiné je nutno dovodit z kontextu. Pro oblast věcných práv byl vybrán pojem *fructus sine usu*, kdy je na základě předložených ustanovení Digest zkoumána samotná možnost existence fructu bez usu, tedy práva požívacího bez práva užívacího. Následuje kapitola věnovaná relaci intestátní a testamentární dědické posloupnosti, a především interpretaci zásady *nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest* a výjimek z ní. V poslední části je pak rozebírán *crimen falsi*, resp. jeho vybrané dílčí skutkové podstaty, přičemž je poukázáno především na výkladovou nejednoznačnost některých používaných termínů.

Všechny kapitoly pak spojuje snaha seznámit čtenáře s obsahem jednotlivých zkoumaných institutů, pokusit se o výklad ustanovení nejasných či sporných, nebo alespoň shrnout dosavadní diskusi a k ní přidat vlastní názor na dotčené téma. Jde samozřejmě pouze o zlomek ustanovení Justinianůvých Digest, jímž se autoři věnují, neboť provést exegezi všech fragmentů je úkolem nadlidským.

Vzhledem k tomu, že součástí exegetické metody je také překlad textu, budíž předem uvedeno, že v celé této knize jsou použity překlady z následujících publikací:

11 K tomu blíže viz Skřejpek, M. – Falada, D. – Kuklík, J. *Exegesis. Výklad právních textů*. 3. rozšířené vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014.

5 Gerloch, A. *Teorie práva*. 4. upravené vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 146–151.
6 O zákonech, usneseních senátu a dlouhotrvajícím obyčeji.
7 O císařských konstitucích.
8 D. 1, 3, 17 (Cels. 26 *dig.*): „Znáť zákony neznamená rozumět jejich slovům, ale pochopit jejich význam a právní moc.“
9 D. 1, 3, 18 (Cels. 29 *dig.*): „Zákony je nutné vykládat natolik volně, aby byl zachován jejich účel.“
10 O výkladu slov.

Skřejpek, M. *Lex et ius. Zákony a právo antického Říma*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2018: zejména pro Zákon XII desek, D. 50, 16 a D. 50, 17; *Iustiniani Institutiones. Justinianské Instruce*. Přel. Blaho, P. – Skřejpek, M. Praha: Karolinum, 2010;

Digesta seu Pandectae. Tomus I. Liber I–XV. Fragmenta selecta. Digesta neboli Pandekty. Svazek I. Kniha I–XV. Výbrané části. Přel. Blaho, P. – Skřejpek, M. – Vaňková, J. – Žytek, J. Praha: Karolinum, 2015;

Digesta seu Pandectae. Tomus II. Liber XVI–XXXV. Fragmenta selecta. Digesta neboli Pandekty. Svazek II. Kniha XVI–XXXV. Výbrané části. Přel. Skřejpek, M. – Černoch, R. – Žytek, J. Praha: Karolinum, 2019;

Kincl, J. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.

V ostatních případech, není-li uvedeno jinak, se jedná o autorské překlady.

2.

INTERPRETACE POJMU FAMILIA V ŘÍMSKÉM PRÁVU SE ZAMĚŘENÍM NA JUSTINIÁNSKÁ DIGESTA

Pojem *familia* se v pramenech římského práva (ale samozřejmě i v neprávnických pramenech) vyskytuje vcelku hojně. Jak se běžně uvádí v odborné literatuře, pojednávající o pojmu *familia*,¹² to, co si běžně v moderním světě představíme, a to i v českém jazyce, pod tímto výrazem, nepokrývá ani zdaleka obsahovou paletu tohoto pojmu ve starověkém Římě. Správná a vhodná interpretace tohoto výrazu je tak pro pochopení příslušného zkoumaného textu velmi důležitá. V následujícím textu se tak budeme zabývat různorodostí významů výše uvedeného termínu. Na pomoc si při prvotním vymezení můžeme vzít známou Ulpianovu pasáž z Digest v titulu O významu slov (*De verborum significatione*) D. 50, 16, 195, 1–5 (Ulp. *ad ed.*).

Familia ve významu věcném

Nejprve rozlišíme pojem *familia* ve významu věcném nebo osobním:

D. 50, 16, 195, 1 (Ulp. 46 *ad ed.*): „*familiae*“ *appellatio qualiter accipiatur, videamus. et quidem varie accepta est: nam et in res et in personas deducitur. in res, ut puta in lege duodecim tabula-*

¹² A jde zejména nikoli o literaturu právní, ale spíše z oblasti sociologie či antropologie. Např. SALLER, R. P. *Patriarchy, Property and Death in the Roman Family*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994; DIXON, S. *The Roman Family*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press, 1992, a další.

*rum his verbis „adgnatus proximus familiam habeto“. ad personas autem refertur familiae significatio ita, cum de patrono et liberto loquitur lex: „ex ea familia“, inquit, „in eam familiam“: et hic de singularibus personis legem loqui constat.*¹³

Slovo *familia* ve smyslu pojmenování „věci“, tj. rodinného majetku, můžeme kvalifikovat jako právní termín,¹⁴ který se, jak z Ulpianaova textu vyplývá, používal v raných dobách, když se odkazuje na ustanovení zákona XII desk.¹⁵ Archaičnost tohoto významu dokládá například i to, že podáváme-li se do Digest, pojem *familia* (samostatně) v žádném dalším fragmentu nenese tento význam, až na jednu výjimku:

D. 36, 1, 15, 8 (Ulp. 4 *fideicom.*): *Sed et si quis „bona“ rogatus sit vel „familiam“ vel „pecuniam“ rogetur vel „universam rem meam“*¹⁶

přičemž věta pokračuje ještě v D. 36, 1, 16 (Paul. 2 *fideicom.*)¹⁷ a 17pr. (Ulp. 4 *fideicom.*),¹⁸ které obsahují výčet výrazů, kterými zůstavitel

¹³ „Uvažujeme o tom, jaký význam má označení ‚familia‘, a má různé významy, neboť se vztahuje jak k věcem, tak i k osobám. K věcem, jako například v zákoně dvanácti desk těmito slovy ‚at má rodinný majetek nejbližší agnát‘. K osobám se pak vztahuje výraz ‚familia‘, jako když zákon říká o patronovi a propuštěnci z této rodiny nebo ‚do této rodiny‘, a je zřejmé, že zde zákon hovoří o jednotlivých osobách.“ Oproti autorskému překladu M. Skřejpka ponechávám na vyznačených místech pojem *familia*, místo přeloženého „rodina“, neboť to pro účely tohoto textu lépe vyjadřuje, že pojem *familia* nelze vždy adekvátně použít ve významu rodiny v našem slova smyslu.

¹⁴ Viz OLD, heslo: familia. *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1968.

¹⁵ Obdobně též v *Tituli ex corpore Ulpiani* (26, 1–1a) a *Collatio legum mosaicarum et romanarum* (16, 4, 1–2).

¹⁶ „Avšak jestliže je někdo požádán o navrácení ‚bona‘ nebo ‚familia‘ nebo ‚pecunia‘ [tyto výrazy lze všechny přeložit jako majetek, případně jmění – dle Pražák, J. M. – Sedláček, J. – Novotný, F. *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. Praha: Česko-slovenská grafická unie, 1937 – pozn. aut.] nebo ‚veškerých svých věcí‘“

¹⁷ Vél, „omnia sua“, „nebo všeho svého““

¹⁸ *Cogi poterit: hoc idem et si „patrimonium“ fuerit rogatus et si „facultates“ et si „quidquid habeo“ et si „censum meum“ et si „fortunas meas“ et si „substantiam meam“: et si „peculium meum“ testator dixerit, quia plerique vnoκοπιουτικός patrimonium suum peculium dicunt, cogendus erit: de successionem enim sua et hic dicere quaestionem, utrum de pecunia tantum an et de successionem testator sensit in ambiguo tamen magis de successionem sensum dico, ne intercidat fideicommissum.* „Může k tomu být donucen. Je to samé, jako když se žádá ‚patrimonium‘ [dědičné jmění – pozn. aut.], ‚facultates‘ [prostředky, jmění – pozn. aut.], ‚cokoliv,

mohl označit celý majetek-pozůstalost, který má být dědicem předána jako fideikomis. V anglickém překladu Digest je výše uvedeně „*familiam*“ přeloženo jako „family fortune“,¹⁹ ve francouzském překladu najdeme „sa substance“,²⁰ v němčině „der Habe“.²¹ Srovnáme-li to však s překladem italským,²² nalezneme „i servi“, tj. otroci, což odpovídá běžnějšímu užití slova *familia* v Digestech (viz dále). Mohlo by se tedy zdát, že ani v uvedeném paragrafu *familia* není vlastně ve smyslu věcném, ale naopak označuje osoby. Nicméně, jako pravděpodobnější vysvětlení se jeví, že zde skutečně nalézáme výjímku a *familia* v tomto případě opravdu označuje majetkový korpus (majetek jako celek – tj. včetně oněch otroků). Lze se domnívat, že je tomu tak z několika důvodů. *Familia* je ve zkoumané větě použita vedle výrazu *pecunia*,²³ a oba pojmy v archaických dobách označovaly určitý majetkový celek. Dále citovaný fragment pochází od Ulpiana, stejně jako ten, který definuje významy slova *familia*, byť se jedná o odlišná díla – k fidei-

co mám ‚ ‚mij census‘ [to, co bylo sepsáno v rámci censu – pozn. aut.], ‚mé bohatství [též majetek, jmění, statky – pozn. aut.], ‚moje jsoucnost [či podstata – pozn. aut.]. A tekl-li zůstavitel ‚mé pekulium‘, vzhledem k tomu, že většina lidí zdrobněle nazývá svůj majetek jako pekulium, bude [dědic k vydání] donucen, neboť i zde byl žádán o své dědictví. Nepomijím, že někteří, mezi nimi Maecianus, váhají a říkají, že je to otázka vůle, zda zůstavitel měl na mysli jen peníze nebo pozůstalost. V případě nejasnosti říkám, že se mysli pozůstalost, aby fideikomis nepřišel na zmar.“

¹⁹ *The Digest of Justinian*. Latin text edited by Mommsen, T. with the aid of Krueger, P. English translation edited by Watson, A. Vol. I–IV. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1985. Další v textu použité či zmíněné anglické překlady pocházejí z této publikace, není-li uvedeno jinak.

²⁰ *Corpus Iuris Civilis. Traduction française d'Henry Hulot*. Dostupné na: http://www.histoiredudroit.fr/corpus_iuris_civilis.html. [online]. [25. 2. 2020].

²¹ *Das Corpus juris Civilis in's Deutsche übersetzt von einem vereine Rechtslehrer und herausgegeben von Otto, C. E. – Schilling, B. – Sintenis, C. F. F. als Redaktoren. Dritter Band. Leipzig: Verlag von Carl Focke, 1831. Dostupné na: <https://archive.org/details/dascorpusjurisooostingooog/page/n1/mode/2up>. [online, 25. 2. 2020].*

²² *Corpus juris Civilis*. Compil. Da una Associazione di avvocati italiani. Roma: Edoardo Perino, Editore, 1885. Zde se jedná o D. 36, 1, 14, 8; 36, 1, 15 a 36, 1, 16pr. Další v textu použité či zmíněné italské překlady pocházejí z této publikace, není-li uvedeno jinak.

²³ Skutečností, že pojem *pecunia* zahrnuje celý majetek (i když i zde by bylo možno uvážet o významu užším), nasvědčuje i vysvětlení Hermogenianovo: D. 50, 16, 222 (Hermog. 2 *iuris epiti.*): „*pecuniae*“ *nomine non solum numerata pecunia, sed omnes res tam soli quam mobiles et tam corpora quam iura continentur.* „Název ‚peníze‘ neoznačuje pouze určitou částku peněz, ale všechny věci, jak půdu, tak movité, jak tělesné, tak i práva.“

komisu a k ediktu. Text ovšem navíc pojednává o univerzálním fidei-
komisu (D. 36, 1 *Ad senatus consultum Trebellianum*²⁴), tedy institutu,
kdy zůstavitel zanechává jako fideikomis (neformální odkaz) celou
pozůstalost, konkrétně se fragment týká situace, kdy může být fidei-
uciární dědic donucen k vydání pozůstalosti fideikomisáři. I ostatní
zde použité pojmy či slovní spojení mají zahrnovat celý majetkový
komplex (viz např. *patrimonium, quidquid habeo* apod.). Závěr usta-
novení D. 36, 1, 17pr. také nenechává na pochybách, že pokud je výraz
nejednoznačný (není zřejmé, zda měl zůstavitel na mysli pouze peníze
nebo celou pozůstalost – v latině použito *utrum de pecunia tantum an
et de successione testator sensiti*), je třeba příslušný výraz vykládat širěji
jako pozůstalost.

Kromě výše uvedeného se však ve „věcném významu“ jinde v Diges-
tech místo archaičtějšího *familia* používá spojení *res familiaris*.²⁵ *Fa-
miliaris* je genitivum vyjadřující, že jde o něco „rodinného“, „domáčí-
ho“, potažmo „soukromého“, či „náležejícího domácnosti, rodině“.²⁶
Např. v českém překladu je *res familiaris* přeloženo jako rodinný ma-
jetek.²⁷ V anglickém překladu nalézáme paletu výrazů od očekávaného

24 K trebelliánskému usnesení senátu. SC Trebellianum (z Neronovy doby) je po-
čátkem univerzálního fideikomisu a stanoví, že vydáním pozůstalosti přejdou
civilní dědicé žaloby jako *actiones utiles* z fiduciáře na fideikomisáře, který
se pak stane *heredis loco* a tím přechází dědicví jako celek a nastává nepřímá
univerzální sukcese v pozůstalost. Viz Heyrovský, L. *Dějiny a systém soukromého
práva římského. Díl III.* 5. vyd. Praha: Otto, 1922, s. 171 a násl. Bartošek, M.
Encyklopedie římského práva. Praha: Academia, 1994, heslo: sc. Trebellianum.
A to v osmnácti paragrafech: D. 2, 14, 7, 14 (Ulp. 4 *ad ed.*), D. 5, 1, 18pr. (Ulp.
23 *ad ed.*), D. 15, 3, 21 (Scaev. 5 *dig.*), D. 16, 1, 1, 1 (Paul. 30 *ad ed.*), D. 17, 1, 36,
1 (Iavol. 7 *ex cass.*), D. 23, 2, 64, 1 (Callist. 2 *quaeest.*), D. 26, 10, 6 (Callist. 4 *de
cogn.*), D. 30, 96pr. (Iul. 39 *dig.*), D. 33, 1, 15 (Valens 7 *fideic.*), D. 34, 4, 18 (Mo-
dest. 8 *diff.*), D. 36, 1, 82 (Scaev. 5 *dig.*), D. 36, 4, 4 (Pap. 28 *quaeest.*), D. 40, 5,
36pr. (Maec. 16 *fideic.*), D. 43, 1, 2, 1 (Paul. 63 *ad ed.*), D. 43, 1, 2, 2 (Paul. 63 *ad
ed.*), D. 43, 1, 2, 3 (Paul. 63 *ad ed.*), D. 47, 12, 6 (Iul. 10 *dig.*), D. 48, 1, 4 (Paul.
37 *ad ed.*). Majetek je samozřejmě označován i jinými výrazy, z nichž některé
jsme již prozkoumali výše: *bonus, patrimonium*, ale i *res, substantia, facultates*
atd. Např. v C. Th. 11, 1, 1 je použito spojení *familias, substantias*.

26 Pražák, J. M. – Novotný, F. – Sedláček, J. *Latinsko-český slovník k potřebě gym-
nasii a reálných gymnasií.* Vydání desáté. Praha: Nákladem Československé gra-
fické unie, 1937, heslo: familiaris.

27 Tak pro D. 2, 14, 7, 14 (Ulp. 4 *ad ed.*) v *Digesta seu Pandectae. Tomus I. Li-
ber I–XV. Fragmenta selecta. Digesta neboli Pandekty. Svazek I. Kniha I [5]. 2.
2020]. XV. Vjbrané části.* Praha: Karolinum, 2015. Pro tenýž paragraf používá
slovenský překlad sousloví „súkromný majetok“. Viz *Corpus iuris civilis. Diges-
ta. Tomus I.* Přel. Blaho, P. – Vanková, J. Bratislava: Eurokódex, 2008. Např.
v justiniánských Institucích nalézneme spojení *res familiaris* jen jednou – Inst.

„family property“ přes pouhé „estate“ až k obecnějšímu vyjádření, že
se jedná o rodinné záležitosti („family affairs“). V italském překladu
pak obdobně nalézáme „patrimonio familiare“, „le cose di famiglia“,
„roba familiaré“ či „affari di famiglia“.

Bližším pohledem do dalších právních textů zjistíme, že samotný
pojem *familia* v majetkovém smyslu nacházíme vlastně vždy pouze ve
spojení s dědickým právem. Jedná se o ustanovení zákona XII desek
o dědickém právu nejbližšího agnata a gentilů,²⁸ o *actio familiae (h)
eriscundae*²⁹ na rozdělení zděděného majetku, ale také o fragmenty
pojednávající o mancipačním testamentu a „kupci rodinného majet-
ku“ (*familiae emptor*).³⁰ Lze se domnívat, že používání pojmu *familia*
ve významu „majetkovém“ zcela nepochoybně vzniklo v nejstarších do-
bách starověkého Říma, a v pojmenování nejstarších institutů nebo
v úzké souvislosti s nimi přetrvalo do klasického až justiniánského
práva.

Dodejme, že v tomto pojetí bývá také *familia* v pramenech spojo-
vána se slovem *pecunia*. V hojně zastoupené odborné literatuře se vy-
skytují různé názory na to, v čem se oba pojmy označující určitou část
majetku obsahově liší, a jak toto rozlišení vzniklo.³¹ Samotný rozbor

1ust. 1, 26, 12: ... sed *diutius grassandi in re familiarium facultatem praestat*. „... ale
pouze mu dává příležitost i nadále sahat na majetek poručené.“

28 Tab. 5, 4 a 5, 5: *SI INTESTATO MORITUR, CUI SUIUS HERES NEC
ESCIT, ADGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO*. „Země-li bez zá-
věti, kdo nemá vlastního dědice, at má rodinný majetek nejbližší agnat.“ 5. *SI
AGNATUS NOC ESCIT, GENTILES FAMILIAM HABENTO*. „Není-li
nejbližšího agnata, [at mají] příslušníci rodu.“

29 Zvláště samostatný 2. titul 10. knihy Digest *Familiae eriscundae*, který potvr-
zuje, že tato žaloba byla uvedena již v zákoně XII desek. V souvislosti s tím viz
i výraz *familiae dividendae causa datus arbiter* v Cod. Iust. 3, 36, 21 (* diocl. et
maxim. aa. et cc. fortunato. * <a 294 v l. k. dec. cc. cons. >), tj. v titulu *Familiae
eriscundae*, kde *familia* znamená pozůstalost.

30 Typicky v Gaiových Institucích: Gai. 2, 103–106. 109. 115. 116. 119. 121. 149a, ale
i justiniánských Institucích: Inst. Iust. 2, 10, 1. 10.

31 Z odborné literatury uvedme alespoň namátkou: Franciosi, G. *Famiglia e per-
sone in Roma antica. Dall'età arcaica al principato*. Terza edizione. Torino: G.
Giapichelli editore, 1995, s. 25 a násl. Jolowicz, H. F. – Nicholas, B. *Historical
Introduction to the Study of Roman Law*. Third edition. Cambridge – London –
New York – Melbourne: Cambridge University Press, 2008, s. 139–140. Sabba-
tini, G. *Appunti di preistoria del diritto romano*. Torino: G. Giapichelli Editore,
2014, s. 84–85. Finazzi, G. La successione ab intestato. In: Cursi, M. F. (a cura
di). *XII Tabulae. Testo e commento*. I. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane,
2018, s. 247 a násl. Guarino, A. *Sui et adgnati nelle XII Tabulae*. Dostupné na:
<https://www.antonioguarino.it/wp-content/uploads/2016/12/Pagine-di-di-ri->

by však překročil rámec i téma této kapitoly, být jde o otázku velice zajímavou a prozatím neuspokojivě řešenou.

Podle R. Sallera se v nepravň literatuře (pokud se v ní nehovoří o právních otázkách)³² v tomto významu s pojmem *familia* téměř neseťkáváme.³³ Výjimky nalezneme, například podíváme-li se do *Noctes Atticae* Aulá Gellia, kde hned na několika místech objevíme slovo *familia* ve smyslu (rodinného) majetku, a to i v již výše zmiňovaném sousloví s *pecunia*.³⁴ Nutno dodat, že ne vždy je u nepravňích pramenů jednoduše rozlišit, zda spojení *familia pecuniaque* znamená celý

to-romano-IV-II-giuridico-dellordinamento-tomano-Ius-Sui-e-adgnati-nelle-XII-tabulae.pdf. [online]. [30. 8. 2019].

32 Viz např. odkazy na zákon v Cic. *inv.* 2, 148 nebo *Rhet. ad Her.* 1, 23; vyprávění v Liv. 3, 55 o zákoně stanovícím jako jeden z trestů pro toho, kdo by ublížil tribunům lidu a dalším konkrétním magistrátům, prodej rodinného majetku: ... *tum lege etiam fecerunt, sanciendo ut qui tribunis plebis aedilibus iudicibus decemviris nocuisset, eius caput Iovi sacrum esset, familia ad aedem Cereris Liberi liberaeque venum iret.* ... tak i zákonem, a to slavnostním ustanovením, aby hlava toho, kdo by ublížil tribunům lidu, aedilům a soudcům desetičlenné komise, byla prokleta lovovi a jeho rodinný majetek aby byl prodán u chrámu Ceretina, Liberova a Libetina. ; a spojení dědic rodinného majetku a rodinného kultu v Liv. 45, 40: *nam duobus e filiis, quos duobus datis in adoptionem solos nominis, sacrorum familiaeque heredes retinuerat domi, minor, <duodecim> ferme annos natus, quinque diebus ante triumphum, maior, quattuordecim annorum, tria duo post triumphum decessit; ...* V českém překladu Livia dotčená pasáž zní: „Ze dvou synů totiž – dva syny dal už za vlastní do jiné rodiny –, které si ponechal u sebe jako dědice celého domu [tj. rodinného kultu a majetku – pozn. aut.], zemřel mladší, téměř už dvanáctiletý, pět dní před jeho triumfem, a starší, čtrnáctiletý, tři dny po triumfu; ... *Livius: Dějiny I.* Přel. Kucharský, P. Praha: Svoboda, 1971, s. 296, a *Livius: Dějiny VII.* Přel. Husová, M. – Kuchar-ský, P. Praha: Svoboda, 1979, s. 304–305.

33 Saller, R. P. *Patriarchy, Property and Death in the Roman Family*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 75.

34 Ten, koho Pythagoras přijal do své školy, převáděl veškerý svůj majetek do spoluvlastnictví členů tohoto společenství, což Aulus Gellius přitvořává ke starobylému římskoprávnímu institutu *consortium ercto non cito*. AG NA I, 9, 12: *Sed id quoque non praetereundum est, quod omnes, simul atque a Pythagora in cohortem illam disciplinarum recepti erant, quod quisque familiae, pecuniae habebat, in medium dabat, et coibat ut verbo Romano appellabatur „ercto non cito“.* „Ale také to nelze opominout, že všichni, jakmile byli přijati Pythagorou do skupiny jeho žáků, dávali majetek, který měli, do společného jmění, a vytvářela se tak nerozlučitelná společnost, podobná starobylému společenství, které bylo římským právem nazýváno „ercto non cito“.“ Dále viz také AG NA I, 14pr.; 2, 24, II; 6, 3, 37; 16, 10, II–13; 17, 6, 9; 18, 1, 5.

majetkový komplex, nebo v konkrétním případě každé ze slov nese vlastní význam například „otroci“ a „peníze“.³⁵

Familia ve významu osobním

Familia aneb rodina

Mají-li být pojmem *familia* označeny osoby, resp. skupina určitých osob, pak se před námi otevírá vcelku široké a pestré rozpětí možných významů. Ulpianus v definici pokračuje vysvětlením pojmu *familia* ve významu našemu chápání nejbližším – jako identifikátor rodiny – ačkoliv samozřejmě rodiny v římskoprávním smyslu:

D. 50, 16, 195, 2 (Ulp. 46 ad ed.): *Familiae appellatio refertur et ad corporis cuiusdam significationem, quod aut iure proprio ipsorum aut communi universae cognationis continetur. iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate aut natura aut iure subiectae, ut puta patrem familias, matrem familias, filium familias, filiam familias quique deinceps vicem eorum sequuntur, ut puta nepotes et neptes et deinceps. pater autem familias appellatur, qui in domo dominium habet, recteque hoc nomine appellatur, quamvis filium non habeat: non enim solam personam eius, sed et ius demonstramus: denique et pupillum patrem familias appellamus. et cum pater familias moritur, quotquot capita et subiecta fuerint, singulas familias incipiunt habere: singuli enim patrum familiarum nomen subeunt. idemque eveniet et in eo qui emancipatus est: nam et hic sui iuris effectus propriam familiam habet. communi iure familiam dicimus omnium adgnatorum: nam etsi patre familias mortuo singuli singulas familias*

35 Např. u Tac. *hist.* 3, 66: *nunc pecuniam et familiam et beatos Campaniae visus promitti, ...* „Nyní prý mu slibují peníze, služebnictvo a úrodné pozemky v kampánských zátokách; ...“; nebo Tac. *hist.* 4, 2: *is pecuniam familiamque e principis domo quasi Cremonensem praedam vapere. ...* „Ten loupil peníze i otroky z císařova domu, jako by to byla kořist z vítězství u Cremony; ...“ Překlady z: *Tacitus: Z dějin císařského Říma*. Přel. Minařík, A. – Hartmann, A. – Bahnlík, V. Praha: Svoboda, 1976, s. 190 a 206–207. Dále např. u Cic. *de domo sua* 21, 55 a dalších. Překlady obvykle hovoří o „penězích“ a „otrocích“, zatímco Franciosi výše uvedené texty uvádí jako příklady toho, kdy má toto sousloví označovat majetek jako celek. Franciosi, G. *Famiglia e persone in Roma antica. Dall'età arcaica al principato*. Terza edizione. Torino: G. Giappichelli editore, 1995, s. 26.

*habent, tamen omnes, qui sub unius potestate fuerunt, recte et usdem familiae appellabuntur, qui ex eadem domo et gente proditi sunt.*³⁶

Z hlediska slovních spojení *iure proprio* a *communis universae cognitionis* a jejich rozlišení v textu, můžeme říci, že *iure proprio familiae*, „vlastní rodina“, je ta, která je spojena pod aktuální mocí otce rodiny, zatímco *communis iure familiae*, je rodina, kterou definují společné příbuzenské vazby těch, kteří kdysi podléhali mocí téhož otce rodiny. Z těchto dvou prvků se nám tak před očima sestaví základní definice agnátského příbuzenství, tak jak ji známe z odborné literatury, resp. učebnic římského práva.³⁷ Jedná se o druhé nejčastěji použité slova *familia* v Digestech³⁸ (k tomu, které je na prvním místě se teprve dostaneme). V Justinianově kodexu se k vyjádření přináležitosti k agnátské rodině objevuje také výraz *qui in sacris familiae tuae remaneat*³⁹ (kdo zůstává ve tvém rodinném kultu⁴⁰). V centru naší pozornosti

36 „Označení ‚rodina‘ se týká nějakého souboru osob, které spojuje buď společně [spíše vlastní – pozn. aut.] právo, nebo společné vazby pokrývajícího příbuzenství. Mý za ‚vlastní rodinu‘ označujeme společensví osob, které jsou podřízeny mocí jednotlivce, ať již podle přírody, nebo podle práva, jako například otec rodiny, matka rodiny, syn rodiny, dcera rodiny, a ti, kteří je dále následují, jako například vnuci, vnučky a další. Jako ‚otec rodiny‘ je označován ten, kdo má doma moc, a správně je tak nazýván také kdyby neměl děti, vždyť tak označujeme nejen osobu, ale také oprávnění. Proto také dítě nazýváme otcem rodiny. A zejména-li otec rodiny, pak kolik osob mu bylo podřízeno, tolik zakládá jednotlivé rodiny, označení otce rodiny totiž přijímají jednotlivci. Totéž se stane tomu, kdo je emancipován, neboť také on poté, co se stal osobou svého práva, má i vlastní rodinu. Jako rodinu založenou na společném právu [tj. společných příbuzenstvích vazbách – pozn. aut.] označujeme všechny agnáty. Neboť i když po smrti otce rodiny má každý svou rodinu, tak všichni, kdo podléhali jedné mocí, budou správně nazýváni touž rodinou, pocházejí totiž ze stejného domu a rodu.“

37 „V agnátském příbuzenství žily osoby, které byly podřízeny této mocí otcovské nebo manželské, jakož i osoby, které by této mocí byly podřízeny, kdyby její nositel ještě žil.“ Kincl, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 73. K první části učebnicové definice dodejme ještě, nejen osoby podřízené, ale i osoba samotného nositele mocí, se do *familie* zahrnovala a byla agnátůsky s ostatními příbuzná (D. 50, 16, 196 (Gai. 16 ad ed. prou.)). Obdobně definice např. v Heyrovský, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Díl I. Praha: J. Otto, 1922, s. 85. Du PLESSIS, P. *Borkowski's Textbook on Roman Law*. 4th edition. Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 111.

38 Objevuje se ve více jak osmdesáti fragmentech. V Gatových Institucích jej nalezneme u Gai. 1, 111.156. 195c; 2, 137; 3, 31. 71.

39 Cod. Iust. 8, 53, 1pr. (Imperatores Diocletianus, Maximianus, a. 293).

40 K rodinnému kultu viz např. Fustel De Coulanges, N. D. *Antická obec*. Praha: SOFIS, 1998, Maiuri, A. *Sacra privata. Ritualni domestici e istituti giuridici in*

jsou nyní definice a výrazy v podstatě z nejmmodernější římské doby – 6. století n. l., jak ale upozorňuje Franciosi, zdá se, že v nejstarších dobách Římané vůbec neměli konkrétní slovo pro rodinu (na rozdíl od rodu – *gens*), neboť tehdy *familia* nesla pouze „věčný“ význam. Rozšíření výrazu *familia* i na rodinné příslušníky v pozdějších dobách spojuje s mocenskou strukturou římské domácnosti, kdy *pater familias* vládne nad všemi členy, nejen otroky, ale i osobami svobodnými, podřízenými jeho mocí, k jejichž označení se také postupně slovo *familia* začalo používat.⁴¹

Ve vztahu k tomuto vymezení *familie* se objevuje hned několik připomínek či otázek. Zajímavá je zmínka o matce rodiny (*mater familias*), která však v době klasického práva již tradičně v agnátské rodině svého manžela nefigurovala, neboť vzhledem k zcela běžnému uzavírání manželství *sine manu* (bez moci manžela nad manželkou),⁴² zůstávala v rodině svého otce, potažmo, neměla-li jej, byla *sui iuris*. Zahnutí ženy-manželky do definice rodiny, přestože z hlediska agnace do ní již v době klasické jurisprudence nepatřila, tak odráží původní archaické uspořádání, ale zároveň i společenskou realitu, neboť manželka fakticky s manželem a dětmi tvořila domácnost. Pro označení této faktické rodinné jednotky však běžněji Římané používali výrazu *domus*.⁴³

Existence faktické domácnosti, jejímž základem je manželský svazek, se však projevuje i v dalších ustanoveních Digest. V několika ustanoveních se objevuje výraz:

... cum in familia nupsisset / nubet / nuberet / nupsereit. ...

přičemž jde ve většině případů o dceru, která má obdržet majetek

Roma antica. Roma: «L'ERMA» di BRETSCHNEIDER, 2013.

41 Franciosi, G. *Famiglia e persone in Roma antica*. Dall'età arcaica al principato. Terza edizione. Torino: G. Giappichelli editore, 1995, s. 25 a 29–30.

42 V období kolem 2. století př. n. l. se vyskytují jak manželství s mocí, tak bez moci nad manželkou. *Manus* pak postupně ustupuje až do svého zániku v období císařství. K tomu viz např. Loopet-Friedman, S. E. *The Decline of Manus-Marriage in Rome*. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 1987, Vol. 55, s. 281–296.

43 Sallet, R. P. *Patriarchy, Property and Death in the Roman Family*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 76. Ostatně zajímavou samostatnou otázkou je i zkoumání vztahu pojmů *familia* a *domus*, které se vedle sebe objevují např. v D. 37, 11, 11, 2 (Pap. 13 quaest.): ... *quia danda se in adrogandum testator cum capite fortunas quoque suas in familiam et domum alienam transferat*, ale i Cod. Iust. 7, 6, 1, 3a: ... *a sua domo suaque familia*. ...; Cod. Iust. 10, 62, 3pr.: ... *ex eadem familia ac domo*. ...

(jako odkaz či fideikomis),⁴⁴ pod podmínkou, že se provdá *in familia*, tj. „do rodiny“ (v anglickém překladu obvykle „to marry within the family“, v jednom z italských překladů „maritarsi in famiglia“, v jiném také „sposarsi <costituendo> una famiglia“⁴⁵). Ustanovení D. 35, 1, 15 (Ulp. 35 *ad sab.*) osvětluje, že se naplněním takové podmínky rozumí stav *statim atque ducta est uxor*, tj. jakmile dojde k uvedení do domu manžela (*deductio in domum*).⁴⁶ Co v těchto případech znamená ono *in familia*? Zcela jistě nikoli agnátskou familii, neboť jak bylo výše uvedeno, žena již v době klasické jurisprudence nevstupuje do manželství přísného, tj. pod moc manžela. Význam slova *familia* nám zde překračuje onu Ulpianovu definici, a v těchto případech je asi nejlépe našemu běžnému pojetí rodiny, tvořenému otcem, matkou (manželi) a dětmi. Obdobně pak lze vysvětlit pojem *familia* v D. 27, 6, 11, 3 (Ulp. 35 *ad ed.*):

... *qui filiam suam maturius in familiam sponsi perducere voluit. ...*

neboť i zde se jedná o uvedení dcery do domu, a tedy do domácnosti manžela (nikoli však pod jeho moc), byť před dovršením jejich dvanáctých narozenin.

Viditelný posun od striktního vymezení *familie*, jakožto čistě agnátské rodiny je pozorovatelný také například v titulech týkajících se fideikomisů. Zde se vícekrát setkáváme s kauzou, kdy zůstavitel fideikomisem přikáže, aby určitá věc, typicky pozemek (*fundus, praedium*) nebo dům (*domus*) nebyly zcizovány a zůstaly v rodině.⁴⁷

44 D. 27, 2, 4 (Iul. 21 *dig.*), D. 32, 27pr. (Paul. 2 *decr.*), D. 32, 41, 7 (Scaev. 22 *dig.*), D. 33, 5, 21 (Scaev. 22 *dig.*). V D. 40, 5, 41, 16 (Scaev. 4 *resp.*), jde o propuštění otroka, přičemž jednou z podmínek je, že se dcera provdá. V D. 35, 1, 15 (Ulp. 35 *ad sab.*), D. 36, 2, 21pr. (Paul. 2 *ad vitell.*) se nehovoří konkrétně o dceři, ale o ženě obecně.

45 *Iustiniani Augusti Digesta, seu Pandectae = Digesti o pandette dell'imperatore Giustiniano : testo e traduzione*. Milano: A. Giuffrè, 2005- (další díly jsou stále připravovány a vydávány).

46 Astolfi, R. *Il matrimonio nel diritto romano classico*. Milano: CEDAM, 2006, s. 40.

47 Např. D. 30, 114, 15 (Marc. 8 *inst.*): *Cum pater filio herede instituto, ex quo tres habuerat nepotes, fideicommissit, ne fundum alienaret et ut in familia relinqueret ...*; D. 31, 69, 3 (Pap. 19 *quae.*): *Fratre herede instituto petit, ne domus alienaretur, sed ut in familia relinqueretur ...*; D. 31, 77, 11 (Pap. 8 *resp.*): *„fidei heredum mortuum committo, ne fundum tusculanum alienent et ne de familia nominis mei exeat“ ...*; D. 31, 78, 2 (Pap. 9 *resp.*): *Praedium pater de familia liberorum alienari verbis fideicommissi prohibuit. ...* K tématu *fideicommissum quod familiae relinquitur* viz např. Hillner, J. *Domus, Family, and Inheritance: The Senatorial*

D. 31, 69, 4 (Pap. 19 *quae.*): *Si quidam sint postea emancipati, tractari potest, an hi quoque recte fideicommissum petant. et puto recte petituros, quoniam familiae appellatione personae quoque hae demonstratae intelleguntur.*⁴⁸

V odstavci předcházejícím citovanému ustanovení se hovoří o udržení určitého předmětu fideikomisu pouze v rodině. Termín rodina pak podle výše uvedené definice zahrnuje nejen agnátsky příbuzné osoby *proprio a communi iure*, ale také osoby původně pod mocí, které po ustanovení fideikomisu byly emancipovány. Tím se zpřetrhaly jejich vazby agnace k zůstaviteli, nicméně i přesto se s nimi počítá (výslovně jsou pod pojem *familia* zařazeni), a mohou vydání majetku na základě fideikomisu požadovat, pokud by se dostal k někomu cizímu, tj. mimo rodinu.⁴⁹ To odpovídá pojmání emancipovaných osob, se kterým se obecně setkáváme v dědickém právu v jeho podobě ovlivněné praetorskými úpravami, kdy emancipované děti jsou jednak zařazeny do první třídy praetorské intestátní posloupnosti, tedy se s nimi počítá jakožto s rovnocennými s dětmi neemancipovanými, a dále mohou žádat i o udělení *bonorum possessio contra tabulas* (viz Kapitola IV).

Podobné vykročení z původní Ulpianovy definice představuje povolení, aby po propuštění, které by byl (společně s dalšími propuštěnci -muži) zanechán pozemek pod podmínkou, že *de nomine familiae non exiret*, mohl pozemek získat její syn-dědic.⁵⁰ Výraz *de nomine familiae non exiret* může být při komparaci s výrazem *in familia relinqueret* pojímán širěji, neboť *nomen familiae* poneseu právě nejen agnátské

Family House in Late Antique Rome. *The Journal of Roman Studies*, 2003, Vol. 93, s. 129–145.

48 „Jestliže byli někteří [členové rodiny] později emancipováni, je možné uvažovat o tom, zda tito jsou také oprávněni žádat fideikomis. A mám za to, že mohou žádat, poněvadž i tyto osoby se považují za zahrnuté pod pojmem familia.“

49 Viz též D. 31, 32, 6 (Modest. 9 *reg.*). K tomu *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Herausgegeben von Georg Wissowa. Sechser Band. Ephoros – Fornaces. Stuttgart: J. B. Metzlerscher Buchhandlung, 1909, heslo: *familia*.

50 D. 31, 77, 28 (Pap. 8 *resp.*): *Cum inter liberos ad praedii legatum liberta quoque fuisset admissa, quod patronus petit, ut de nomine familiae non exiret, heredem libertae filium partem praedii, quam mater accepit, retinere visum est. „Když mezi propuštěnci byla uvedena i propuštěnka k odkazu pozemku, u nějž patron žádal, aby nepřipadl mimo rodinu i jméno [osobám se stejným rodinným jménem], prosadilo se, že syn a dědic propuštěnky může podržet tu část pozemku, kterou přijala jeho matka.“*

příbuzní, ale například právě emancipovaní potomci i propuštěnci. Posledně jmenované však výslovně v žádné definici pod pojmem *familia* zahrnuti nemáme a o příslušnosti propuštěnce k rodině zůstavitele hovoří explicitně pouze následující text:⁵¹

D. 26, 4, 3 (Ulp. 38 ad sab.): *Plane si forte Rubriano senatus consulto pervenerit ad libertatem, non habebit tutorem eum qui rogatus est, sed orcinus libertus effectus ad familiam testatoris pertinebit. in qua specie incipit tutela ad liberos patroni primos pertinere, quae ad patronos non pertinet: quod quidem in omnibus orcinis libertis locum habet testamento manumissis.*⁵²

Propuštěnec na základě SC Rubrianum⁵³ je tzv. *libertus orcinus*⁵⁴ a podle tohoto fragmentu přináležel do rodiny zůstavitele. Samozřejmě v tomto případě nejde o to, že by vznikalo agnátské příbuzenství, ani o to, že by pojem *familia* vyjadřoval skupinu otroků (viz dále), k níž by se řadil. Jde o vyjádření skutečnosti, že propuštěnec je s patronem a jeho rodinou svázan (*ius patronatus*), jejich vztah je definován určitými vzájemnými právy a povinnostmi,⁵⁵ přebírá také patronova

51 Je však třeba zmínit také D. 31, 77, 27 (Pap. 8 resp.), kde zůstavitel zanechal pozemek propuštěncům a žádá, aby nedošlo k jeho zcizení a zůstal tak v „rodině propuštěnců“: *Libertis praedium reliquit, ac petit, ne id alienaret, utque in familia libertorum retinerent*. Propuštěnec, který nezciž svůj podíl na pozemku někomu mimo tento okruh, může na základě fideikomisu žádat podíl těch, kteří tak učinili, a tedy neuposlechl žádosti zůstavitele. V širším slova smyslu tak *familia* znamená i určitou vymezenou skupinu osob, např. v tomto případě propuštěnců. *Paulys Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*. Herausgegeben von Georg Wissowa. Sechser Band. Ephoros – Fornaces. Stuttgart: J. B. Metzlerscher Buchhandlung, 1909, heslo: *familia*.

52 „Ovšem jestliže přišel ke svobodě podle senatus consultum Rubrianum, nebude mít za poručníka toho, kdo byl navržen [aby ho propustil], ale jako propuštěnec zůstavitele na základě testamentu (*orcinus libertus*) bude náležet do rodiny zůstavitele. V tom případě poručenství, které patronům nepatřilo, začne příslušet jako prvním dětem patrona, a to se uplatní u všech propuštěnců zůstavitele na základě testamentu.“

53 Toto senatusconsultum opravňovalo praetora k tomu, aby otroka, kterého oddal propuštěnci obřezaný z fideikomisu, prohlásil za svobodného. Bartošek, M. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Academia, 1994, heslo: *sc. Rubrianum*.

54 Propuštěnec zůstavitele na základě testamentu. Bartošek, M. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Academia, 1994, heslo: *liber*.

55 Propuštěnec patronovi prokazuje povinnou úctu, obvykle poskytuje patronovi určitá plnění a služby, patron jej má chránit jako jeho zákonný zástupce a zákonný poručník (*tutor legitimus*). Vzájemně mají vyživovací povinnosti. Po smrti patrona tato oprávnění a povinnosti přecházejí na jeho descendenty. Bartošek, M. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Academia, 1994, heslo: *liber*. Patroni měli právo k povinnému dílu v testamentu. Byli též povolováni v přípa-

jména – *praenomen* a *nomen*, k nimž se původní jméno přirazovalo jako *cognomen*.⁵⁶ Propuštěnci měli k patronům a jejich rodinám velmi blízko a fakticky je tito mohli řadit do své širší rodiny. Na příkladu začlenování kognátských (neagnátských) příbuzných a propuštěnců do rodiny či domácnosti můžeme poukázat na průnik společenské reality (jakožto materiálního pramene práva) a jejího ovlivňování právních norem.

Ulpianus ještě upřesňuje, že z pohledu římského práva žena nezprostředkovává návaznost dalších generací v rodině, a to právě kvůli neexistenci její moci nad podřízenými osobami:⁵⁷

D. 50, 16, 195, 5 (Ulp. 46 ad ed.): *Mulier autem familiae suae et caput et finis est.*⁵⁸

Také žena tedy může tvořit rodinu, jenže pouze ona sama. Skrze ženu totiž nelze založit agnaci, neboť její potomek, je-li narozen v legitimním manželství, bude vždy spadat pod moc otce – žena v tomto případě zajišťuje pokračování rodiny manžela. Byl-li by její potomek narozen jako nemanželský, nebude spadat pod nikoho a stane se rovnou narozením *svi iuris*, a to i kdyby žena byla v tu dobu pod mocí svého otce, který ale skrze ni nenabude moc nad svým vnukem.⁵⁹

Jestliže, než se dostaneme k další části Ulpianovy definice *familie*, lze

dě instanci dědičné posloupnosti po propuštěncích. Viz Heyrovský, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského. Díl III*. Praha: J. Otto, 1922, s. 61 a násl. a s. 80 a násl. Blíže též např. Masi Doria, C. *Bona libertorum. Regimi giuridici e realtà sociali*. Napoli: Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, 1996.

56 Groh, V. *Starý Řím*. Praha: Jednota českých filologů, 1931, s. 51–52.

57 Potvrzení o tom, že (pravo)mocí otce a matky nejsou rovnocenné, dostáváme i v D. 27, 10, 4 (Ulp. 38 ad sab.): *Furtiosae matris curatio ad filium perinet: pietas enim parentibus, etsi inaequalis est eorum potestas, aequa debetur*. „Opatrovnicí nad šilenou matkou přísluší synovi. Povinnosti k rodičům musí být stejné, ačkoli jejich moc stejná není“ To, že společenského hlediska však matka měla určitou „moc“ nad potomky, jejich výchovu a osudem, a tato byla uznávána společností, byť nebyla právně zakonvena, uzavírá v analýze výrazu *in fabricorum potestate* z Plautovy hry *Mostellaria* ve svém článku Rocca, M. E. „In fabricorum potestate“ Plautus and the Mother's Power in Ancient Rome. *The Journal of Legal History*, 2018, 39, 1, s. 1–17. Zajímavá by v tomto směru byla například otázka možnosti využití noxálního ručení v případě, kdy by poškozenou byla žena-vlastník a do mancipia by jí měl být převeden pachatel-podřízený něčí moci otcovské.

58 „Žena je však začátkem i koncem své rodiny.“ K tomu viz i vysvětlení v D. 50, 16, 196, 1 (Gai. 16 ad ed. prov.).

59 Zde bychom dále mohli zkoumat, kdo by byl ustanoven poručníkem nemanželského dítěte – zda děd z matčiny strany, u něhož je alespoň jistá pokrevní spřízněnost přes matku.

podotknout, že hojně používané je také starobylé genitivum *familias* (*pater familias*, *mater familias*, *filius familias*, *filia familias*), které v sobě nese informaci o tom, že takto označená osoba přísluší k určité rodině, a tedy také aspekty statusové a majetkové, obzvláště v přístupu k dědictví.⁶⁰

Familia aneb otroci

Familia však nemusí značit jen svobodné osoby v příbuzenském svazku. Často se totiž tento výraz používá pro skupinu otroků patřících pod moc určité osoby, ale třeba spojených i z různých důvodů jiných.⁶¹

D. 50, 16, 195, 3 (Ulp. 46 ad ed.): *Servitutum quoque solemus appellare familias, ut in edicto praetoris ostendimus sub titulo de furtis, ubi praetor loquitur de familia publicanorum. sed ibi non omnes servi, sed corpus quoddam servorum demonstratur huius rei causa paratum, hoc est vectigalis causa. alia autem parte edicti omnes servi continentur: ut de hominibus coactis et vi bonorum raptorum, item redhibitoria, si deterior res reddatur emptoris opera aut familiae eius, et interdico unde vi familiae appellatio omnes servos comprehendit. sed et filii continentur.*⁶²

V tomto významu se pojem *familia* v Digestech objevuje vůbec nejvíce.⁶³ Jak z výše uvedeného fragmentu vyplývá, mnohdy společně

s otroky bývají do *familie* zahrnuti i osoby svobodné, jak *bona fides serviens*, tak i ty *alieni iuris*.⁶⁴

To ilustrují Ulpianem zmiňované případy. Pro účely pojednání i. titulu 21. knihy Digest o ediktu aedilů a o žalobách na zrušení kupní smlouvy a snížení kupní ceny se pojmu *familia* týká následující definice:

D. 21, 1, 25, 2 (Ulp. 1 ad ed. aedil. curul.): *Familiae appellati-one omnes qui in servitio sunt continentur, etiam liberi homines, qui ei bona fide serviunt, vel alieni: accipe eos quoque qui in potestate eius sunt.*⁶⁵

V některých případech širě této skupiny jde ještě dál, resp. různě se podle potřeby. Zpravidla jde o specifické vymezení určitého okruhu

72a: *puia familia cibaria*, což je J. Kindlem překládáno jako „jidlo pro rodinu“, nicméně lze soudit, že se jedná o zajištění výživy pro otroky (nikoli o rodinu v agnatském slova smyslu). Výživa a šacení *familie* se objevuje opět ve spojení s ediktem týkajícím se *actio de in rem verso* i v příslušném titulu Digest (15, 3), pro jehož účely není *familia* speciálně definována. I zde se však pravděpodobně jedná o okruh otroků, spadajících pod moc jednoho pána, k jehož obohacení zajištění jejich stravy a šatstva směřuje jednání podřízené osoby. Lze se tak domnívat především pro to, že z jiných míst Digest, kde nacházíme slovní spojení o výživě *familie* (např. D. 24, 1, 31, 10 (Pomp. 14 ad sab.): *Quae vir cibaria uxoris familiae iumentisque praestiterit, quae in usu communi erant, ...*) jasně vyplývá, že se jedná o výživu otroků.

V D. 50, 16, 40, 2 (Ulp. 56 ad ed.) se hovoří o tom, že pod pojem *familia* jsou zahrnuti i děti. Otázkou však je, ke kterému z významů *familia* se toto ustanovení váže: a) zda se tím skutečně myslí potomci otce rodiny společně s otroky (výklad v *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Herausgegeben von Georg Wissowa. Sechser Band. Ephoros – Fornaces. Stuttgart: J. B. Metzlerscher Buchhandlung, 1909, heslo: *familia*), nebo b) mírně neorganicky zařazené určení, že do *familie* ve smyslu agnatské rodiny se počítají i děti (méně pravděpodobné vysvětlení), nebo c) zda toto ustanovení není spíše vhodnější vykládat v kontextu předchozího a následujícího paragrafu, které se oba týkají otroků (i. „*servi*“ *appellatio etiam ad ancillam referretur*, 3. *Unicus servus familiae appellati-one non continetur: ne duo quidem familiam faciunt*), a jestli tím tedy nemá být řečeno, že označení otroci se vztahuje i na otroky, ale zároveň zahrnuje i děti-otročata, a jeden, ani dva otroci netvoří rodinu. Tomu by napovídalo především to, že pokud má *familia* zahrnovat i jiné osoby, než otroky, u jednotlivých titulů je to zvlášť vymezeno, jak je ukázáno v textu. Pod označení rodina jsou zahrnuti všichni, kdo slouží, také svobodní nebo cizí otroci, kteří mu slouží v dobré víře, včetně těch, kteří jsou v jeho moci.“ Obdobně též D. 21, 1, 31, 15 (Ulp. 1 ad ed. aedil. curul.): *Idem Pedius ait familiae appellati-one et filios familias demonstrari: facta enim domesticorum redhibitoria agerentem praestare voluit.* „Tenýž Pedius říká, že v označení rodina jsou zahrnuti také synové v otcovské moci. Chce, aby žalující na vrácení odpovídal za činy členů domácnosti.“

60 Dixon, S. *The Roman Family* Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1992, s. 2.

61 Viz též pasáž z Festa, kde osvětluje původ pojmu *familia*: Festus, sv. famuli (L. 77): *Famuli origo ab Osci dependit, apud quos servus famel nominabatur, unde et familia vocata.* „Původ slova *famuli* pochází od Osků, u nichž se nazýval otrok *famel*, podle čehož je pojmenována *familia*.“

62 „Jako členy ‘familie’ obvykle nazýváme také otroky, jak to nacházíme v praetorském ediktu v titulu O krádežích, kde praetor hovoří o ‘famulii’ nájemců daní. Avšak netýká se to všech otroků, ale pouze těch z nich, kteří jsou určeni k zařizování jeho určitých záležitostí, tedy k vybitání daní. V jiné části ediktu jsou sem zahrnuti všichni otroci, jako v části o srocování lidí a loupežích, dále u žaloby na zrušení kupní smlouvy, jestliže je vrácená věc poškozena kupcem, nebo členem jeho rodiny, interdikt o násilí zahrnuje pod označení ‘familia’ nejen všechny otroky, ale také děti.“

63 A to více jak ve sto fragmentech. Na rozdíl od justiniánských Institucí, kde pojem *familia* ve významu skupiny otroků najdeme pouze jednou: Inst. Iust. 1, 7 (*totam suam familiam libertate donare*) a Gaiových Institucí, kde jej nalezneme ve dvou ustanoveních: Gai. 1, 44 (*totam familiam suam liberare*), kdy obojí Instituce na těchto místech hovoří o zákonu Fufia Caninia, a Gai. 4,

osob pro konkrétní část praetorského ediktu: ve vztahu k ediktu o publikánech,⁶⁶ Ulpianus vysvětluje, že familii tvoří nejen vlastní otroci publikánů, ale všechny osoby, které jim slouží při výběru veřejných dávek, tedy také otroci cizí, ale i lidé svobodní:

D. 39, 4, 1, 5 (Ulp. 55 ad ed.): *Familiae nomen hic non tantum ad servos publicanorum referemus, verum et qui in numero familiarum sunt publicani, sive igitur liberi sint sive servi alieni, qui publicanis in eo vectigali ministrant, hoc edicto continentur. proinde et si servus publicani rapuit, non tamen in ea familia constitutus, quae publico vectigali ministrat, hoc edictum cessabit.*⁶⁸

Nicméně v této knize a titulu Digest nacházíme jiný Ulpianův fragment, který se tentokrát týká ediktu o krádežích spáchaných familiemi publikánů.⁶⁹ V tomto případě je však následná definice *familie* formulována zčásti odlišně a zahrnuje otroky publikánů, případně cizí otroky, kteří u dotčeného publikána slouží *bona fide*, případně takéž *mala fide*,⁷⁰ a také „otročičí“ svobodné osoby.

66 Nájemci státních příjmů, zvláště veřejných daní a dávek, zpravidla *equites* (jezdci), kteří byli oprávněni sami vymáhat po obyvatelstvu daně. Bartošek, M. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Academia, 1994, heslo: *populus*.

67 D. 39, 4, 1pr. (Ulp. 55 ad ed.): *Praetor ait: „quod publicanus eius publici nomine vi ademerit quodve familia publicanorum, si id restitutum non erit, in duplum aut, si post annum agatur, in simplex iudicium dabo. item si damnum iniuria furtive factum esse dixerit, iudicium dabo. ...“* Praetor říká: Jestliže publikán nebo jeho *familia* vezmou něco násilím ve jménu státu, a není to navrženo, poskytnu žalobu na dvojnásobek, nebo pokud se žaluje po roce, na náhradu škody. Stejně tak, jestliže se říká, že byla poškozena nebo ukradena cizí věc, poskytnu žalobu. ... Viz též Tit. XXXII *De publicanis*, § 183 *Quod publicanus vi ademerit*, podle Lenel, O. *Das Edictum perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Dritte, verbesserte Aufl. Leipzig: Verlag von Bernhard Tauchnitz, 1927.

68 „Výrazem *familiae* zde neoznačujeme pouze otroky publikánů, ale také ty, které počítáme mezi *familiares* publikánů; tedy ti, kteří slouží publikánům ve věcech vectigalu, at už jsou svobodní nebo cizí otroci, jsou zahrnuti do tohoto ediktu. Proto, jestliže publikánův otrok, který však nepatří do té skupiny osob (*familie*), která slouží publikánovi ve věcech vectigalu, něco uloupí, tento edikt se neuplatní.“

69 D. 39, 4, 12, 1 (Ulp. 38 ad ed.): *„quod familia publicanorum furtum fecisse dixerit, item si damnum iniuria fecerit ...“* Jestliže se říká, že familii publikánů byla spáchaná krádež, a také jestliže došlo k poškození cizí věci, ... Viz Tit. XXIII *De furtis*, § 138 *Quod familia publicanorum furtum fecisse dixerit*, podle Lenel, O. *Das Edictum perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Dritte, verbesserte Aufl. Leipzig: Verlag von Bernhard Tauchnitz, 1927.

70 Co se týče části o zlé víře, předpokládá se, že jde o interpolovaný text. Viz *Index Interpolationum quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur*. Editionem a Ludovi-

D. 39, 4, 12, 2 (Ulp. 38 ad ed.): *Familiae autem appellatio ne hic servilem familiam contineri sciendum est. sed et si bona fide publicano alienus servus servit, aequae continebitur: fortassis et mala fide, plerumque enim vagi servi et fugitivi in butusmodi operis etiam a scientibus habentur. ergo et si homo liber serviat, hoc edictum locum habet.*⁷¹

Podle Lenela⁷² se původní znění obou ediktů lišilo tak, že edikt o krádežích se týkal pouze skutkové podstaty krádeže, zatímco v ediktu o publikánech se vedle skutkové podstaty vymezené „*quod publicanus [eius] publici nomine vi ademerit quodve familia publicanorum, si id restitutum non erit, ...*“ pojednávalo i o poškození cizí věci, nikoli však o krádeži. V Digestech jsou však podle něj oba texty interpolovány tak, že v tom, týkajícím se krádeží, je dopsáno i poškození cizí věci a naopak, ve druhém zmiňovaném textu jsou doplněna slova o krádeži, takže se formulace skutkových podstat do jisté míry překrývají, což mohlo působit určité problémy, vzhledem k dvojímu metru použitému pro vymezení okruhu osob spadajících pod pojem *familie*.

V 16. titulu 43. knihy Digest *De vi et de vi armata* (O násilí a ozbrojeném násilí) se pod pojem *familia* řadí otroci, resp. i jeden otrok, který by dotčený čin spáchal, by spadl pod označení *familia*, ale také osoby *loco servorum*:

D. 43, 16, 1, 16–18 (Ulp. 69 ad ed.): 16. *Familiae autem appellatio servos continet: 17. Sed quaeritur, quem numerum servorum contineat, utrum plerum an vero et duum vel trium. sed verius est in hoc interdicto, etiamsi unus servus vi detecerit, familiam vi-deri detecisse. 18. Familiae appellatio et eos, quos loco servorum habemus, contineri oportere dicendum est.*⁷³

co Mitteis inchoatam ab aliis viris doctis perfectam. Curaverunt Ernestus Levy, Ernestus Rabel Weimar: H. Böhlau, 1929–1935.

71 „Je nezbytné vědět, že název *familia* zde obsahuje skupinu otroků, a i když cizí otrok slouží publikánovi v dobré víře, zahrnuje se také. Pravděpodobně se to týká i těch ve zlé víře, neboť toulaví a uprchlí otroci bývají obvykle zcela vědomě zaměstnáváni takovými pracemi. Edikt má místo i tehdy, jestliže slouží [jako otrok] svobodný člověk.“

72 Lenel, O. *Das Edictum perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Dritte, verbesserte Aufl. Leipzig: Verlag von Bernhard Tauchnitz, 1927.

73 „16. Pojem *familia* zahrnuje otroky 17. Ale je vznesen dotaz, jaký počet otroků zahrnuje, zdali dva nebo tři či více. A blíže pravdě je, že v tomto interdiktu i když jeden otrok násilím vypudí, se na to nahlíží tak, jako by vypudila *familia*.

18. A je žádoucí říci, že pojem *familia* zahrnuje také ty, které máme na místě otroků.“

Koho však podřadit pod označení *loco servorum*? Podíváme-li se do samotného textu Digest, toto sousloví se vyskytuje vyjma výše uvedené příčiny ještě na jednom místě, týkajícím se otázky, které osoby by mohou bydlet s oprávněným usuátem domu – těmi mohou být i svobodní nebo cizí otroci, kteří na místě (jeho vlastních) otroků pro oprávněného z *usu* pracují:

D. 7, 8, 4pr. (Ulp. 17 ad sab.): *Ceterum sine eo ne hos quidem habitare posse. Proculus autem de inquilino notat non belle inquilinum dicit, qui cum eo habitet. secundum haec et si pensionem percipiat, dum ipse quoque inhabitet, non erit ei invidendum: quid enim si tam spatiosae domus usus sit relictus homini medio-cri, ut portiuncula contentus sit? sed et cum his, quos loco servorum in operis habet, habitabit, licet liberi sint vel servi alieni.*⁷⁴

V Digestech se něčeho bližšího nemůžeme přidržet, nicméně obdobné vymezení (*liberi sint sive servi alieni*), je zakotveno v již zmínovaném textu o *familii* publikánů, nejde tedy o úplně neobvyklý okruh osob podřazovaných pod výraz *familia*. V dřívějších dobách byl *loco servorum* výraz pro osoby v mancipiu,⁷⁵ nicméně již v klasickém právu vyjma případů noxálního ručení a obrazných prodejů v rámci emancipace či adopce se tento institut stal obsoletním, a pro justiniánské právo nelze počítat ani s výše uvedenými případy – adopce a emancipace ztratily svou původní formu mancipace⁷⁶ a v rámci noxálního ručení bylo podřízené potomky zakázáno převádět.⁷⁷ K vysvětlení může pomoci poslední věta Ulpianovy definice *familie*, již nyní analyzujeme: *... et interdico unde vi familiae appellatio omnes servos comprehendit. sed et filii continentur*. To by znamenalo, že výraz *loco servorum* zahrnuje potomky otce rodiny. Je pravdou, že odborná literatura si někdy při popisu pozice dětí podřízených *patris familias* pomáhá příměrem, jako by byli na roveň otroků.⁷⁸ Nicméně explicit-

74 „[A]lsak ani tyto osoby tam nemohou žít bez něj. Proculus pak o nájemnicích poznamenává, že není přesně označovat za nájemníka toho, kdo žije s ním. Podle toho, pokud by vybíral nájemné, zatímco by sám žil v domě, nebude mu to k tíži. Co když je zůstaveno užívací právo k tak prostornému domu člověku nízkého stavu, jenž je spokojen s malou částí? A je možno, že s ním budou žít ti, kterým má na práci na místě otroků, ať to jsou svobodné osoby nebo cizí otroci.“

75 Viz Gai. I, 123-138, 3, 114.

76 Inst. Iust. I, 12, 6.

77 Inst. Iust. 4, 8, 7. Buckland, W. W. *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian*. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1963, s. 133.

78 Heyrovský, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského. Díl II*. Praha: J. Otto,

ně toto spojení v pramenech nenacházíme a postavení osob *in causa mancipii* je postavení otroků mnohem blíže již jen tím, že obě dvě skupiny se na svobodu propouštějí stejnými způsoby. Oba texty Digest od Ulpiana však směřují ke stejnému interdiktu *de vi*, a je tedy třeba je vykládat společně.

Nesmíme zapomenout na poslední, ještě nezmíněné, speciální vymezení, které najedeme v titulu *Vi bonorum raptorum et de turba*, kde zahrneme pod zkoumaný pojem *familia* všechny otroky a s nimi opět rozšířený okruh osob dalších:

D. 47, 8, 2, 14 (Ulp. 56 ad ed.): *Haec actio etiam familiae nomine competit, non imposita necessitate ostendendi, qui sunt ex familia homines qui rapuerunt vel etiam damnatum dederunt. familiae autem appellatio servos continet, hoc est eos, qui in ministerio sunt, etiamsi liberi esse proponantur vel alieni bona fide nobis servientes.*⁷⁹

Nalezáme samozřejmě i takové fragmenty, kde se *familia* používá skutečně jen pro otroky, obzvláště tam, kde se o nich hovoří ve spojení s nositelem moci označeným v textu *dominus*,⁸⁰ nebo je z kontextu zřejmé, že se hovoří pouze o osobách nesvobodných.⁸¹ Naopak v titulu *Ad legem Falcidiam* se dozvídáme, že počet otroků (*familii*) dědice nerozšiřuje *statuliber*.⁸²

1922, s. 268. Talamanca, M. *Istituzioni di diritto romano*. Milano: Dott. A. Giuffrè Editore, 1990, s. 119.

79 „Tato žaloba přísluší také s označením *familie*, bez nutnosti dokazovat, které osoby z *familie* jsou ty, které loupily anebo způsobily škodu. Pojem *familia* zahrnuje otroky, to jsou ti, kteří jsou ve službě, i když bude prokázáno, že jsou svobodní nebo jsou cizí sloužící nám v dobré víře.“

80 Např. D. 9, 2, 32pr. (Gai. 7 ad ed. prov.): *... cum enim circa furti actionem haec ratio sit, ne ex uno delicto tota familia dominus careat ...*; D. 29, 5, 16 (Marc. 12 dig.): *Domino a familia occiso... Ostatně celý 5. titul 29. knihy De senatus consulto silmiano et claudiano: quorum testamenta ne aperiantur se vztahuje na případy zavraždění pána a následného vyslyšení jeho otroků pomocí mučení a jejich případného odsouzení k smrti, pokud neprokázali, že pánovi spěchali na pomoc, přičemž před processem s otroky nesměla být otevřena zvěť a dědic nesměl přijmout dědičtí.*

81 Např. D. 18, 1, 78, 1 (Labeo 4 post. a iav. epit.): *... ut pupillus et familia eius decedat de fundo ...*; D. 19, 1, 21, 3 (Paul. 33 ad ed.): *... neque enim si potuit ex vino puta negotiari et lucrum facere, id aestimandum est, non magis quam si triticum emerit et ob eam rem, quod non sit traditum, familia eius fame laboraverit: nam pretium tritici, non servorum fame necatorum consequitur. ...*; D. 1, 6, 2 (Ulp. 8 de off. procons.): *... Ideoque cognosce de querellis eorum, qui ex familia iulii sabini as statuum confugerunt...*

82 D. 35, 2, 38pr. (Hermog. 1 iuris epit.): *Statuliber heredis non auget familias.*

Již výše jsme se dotkli také otázky, kolik otroků je vlastně zahrnuto pod *familii*. Ve valné většině případů není potřebný počet pro to, aby již otroci tvořili „familii“ přesně určen, nicméně zpravidla z textu vyplývá, že má jít o skupinu (tedy vícero osob), občas blíže vyléňovanou z celého korpusu otroků⁸³ – *urbana*,⁸⁴ *rustica*,⁸⁵ *publica*⁸⁶ a další. Pro účely interdiktů o násilí a ozbrojeném násilí, kdy *Praetor ait*: „*Unde tu illum vi detectisti aut familia tua detecit*“...⁸⁷ se pod pojem *familia* počítá i jen jediný otrok, jak jsme již viděli výše.⁸⁸ Na druhou stranu se v obecné rovině (bez vztahení ke konkrétní části ediktu) dozvídáme, že jeden otrok, ale dokonce ani dva ještě *familii* netvoří:

D. 50, 16, 40, 3 (Ulp. 56 ad ed.): *Unicus servus familiae appellatione non continetur: ne duo quidem familiam faciunt*.⁸⁹

Dodáme, že *familia* jakožto soubor otroků může být pojímána jako jediná hromadná „věc“, resp. jeden celek: v případě, že je spáchána skupinou otroků krádež, má jejich pán dvě možnosti – buď všechny pachatele vydá (*noxae datio*), nebo zaplatí. Částka se však nebude, jako je tomu u svobodných osob společně páchajících delikt (kumulativní obligace), násobit počtem těchto osob. *Praetor* v ediktu totiž poskytl pánům výhodu v tom, že *familie* se bude považovat za osobu jedinou, tj. výše pokuty bude stejná, jako by krádež spáchal jediný člověk svobodný: *tantum offerat, quantum, si unus liber furtum fecisset, et retineat familiam suam*.⁹⁰

⁸³ *Statuliber* je otrok propuštěný závětí na svobodu pod podmínkou. Bartošek, M. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Academia, 1994, heslo: *stare*.

⁸⁴ Označovaného i jako *tota familia* nebo *universa familia*. Viz např. D. 9, 2, 32pr. (Gai. 7 ad ed. *prov.*), D. 33, 5, 14 (lav.2 ex *cas.*). Viz také např. Gai. 1, 44; Inst. Iust. 1, 7.

⁸⁵ D. 7, 8, 10, 4 (Ulp. 17 ad *sab.*), D. 31, 65pr. (Pap. 5 *quaes.*).

⁸⁶ D. 31, 65pr. (Pap. 5 *quaes.*), D. 33, 7, 12, 3, 5 (Ulp. 20 ad *sab.*). Pro rozlišení *familia urbana* a *rustica* viz D. 50, 16, 166pr. (Pomp. 6 ad *sab.*).

⁸⁷ D. 1, 15, 1 (Paul. I.S. de *off. praef. vig.*).

⁸⁸ D. 43, 16, 1pr. (Ulp. 69 ad *ed.*).

⁸⁹ – Paulovými Sentencemi –, které tvrdí, že pro účely interdiktů se za *familii* považují alespoň otroci dva: PS 5, 6, 3: *Non tantum si ipse dominus possessione deticiat, utile interdictum est, sed etiam si familia eius. Familiae autem nomine etiam duo servi continentur*. „Interdikt je použitelný nejen tehdy, jestliže sám pán někoho vypudí z držby, ale také jestliže to učiní jeho *familia*. Pojem *familia* zahrnuje i dva otroky.“

⁹⁰ „Jeden otrok není zahrnován pod označení *rodina*, *rodinu* tedy nevytváří ani dva.“

D. 47, 6, 1pr. (Ulp. 38 ad *ed.*).

Za pozornost v tomto kontextu stojí také fragment D. 45, 1, 29pr. (Ulp. 46 ad *sab.*), který jako jediný obsahuje spojení, resp. rozlišení *familiae vel omnium servorum*. Uvedené ustanovení pojednává o stipulacích ve vztahu k věcem hromadným, kde je vysvětleno, že není potřeba stipulovat např. ohledně každé jednotlivé mince, ale o celkové předávané sumě jako celku, ohledně každého jednotlivého předmětu odkazu, ale o odkazu jako celku, ohledně každého jednotlivých koní, když se stipuluje o čtyřspřáči, a dále také: *sed et familiae vel omnium servorum stipulatio una est*. Co v tomto případě znamená *familia* není explicitně v dotčeném ustanovení vysvětleno, lze se však domnívat, že *familia* je zde myšlena jako podmnožina onoho *omnium servorum*. Již jsme výše hovořili o tom, že *familia* vždy nemusí značit všechny otroky, ale i jejich vybranou část (např. *familia urbana*). Jiné významy pojmu *familia* do tohoto fragmentu nezapadají. V krajním případě by bylo možno uvažovat o *familii* v majetkovém slova smyslu, tj. o majetku jako celku, ale jak jsme při rozboru tohoto významu uvedli, v Digestech se místo archaického *familia* (s jednou výjimkou) používá *res familiaris*.

Familia aneb širší příbuzenstvo, rod

Vrátíme-li se v definici k příbuzenským vztahům, můžeme pod pojmem *familia* rozumět i velmi širokou škálu příbuzných osob, širší než obsaženou ve výše uvedeném fragmentu s definicí agnátského příbuzenství.

D. 50, 16, 195, 4 (Ulp. 46 ad *ed.*): *Item appellatur familia plurimum personarum, quae ab eiusdem ultimi genitoris sanguine profiscuntur (sicuti dicimus familiam Iuliam), quasi a fonte quodam memoriae*.⁹¹

Zkoumaný korpus osob může být totožný s rodem (*gens*),⁹² čemuž odpovídá i příklad uváděný Ulpianem, v němž je s *familii* uváděno rodové jméno Iuliů.⁹³ Jako synonyma vystupují *familia* a *gens* také

⁹¹ „Stejně tak je jako *familia* označováno více osob, které pokrevně pocházejí od téhož prapředka (tak říkáme rodina Iuliů), jakoby z pramene paměti.“

⁹² K rodům viz např. studii: Smith, C. J. *The Roman Clan. The Gens form Ancient Ideology to Modern Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

⁹³ Viz také D. 1, 2, 2, 38 (Pomp. I.S. *enchrir.*), kde *princeps Porciae familiae*, je hlava rodiny Porciů (římského rodu, z nějž pocházel například ve fragmentu zmiňovaný Marcus Porcius Cato). *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Herausgegeben von Georg Wissowa. Sechster Band. Ephoros

u některých neprávnických autorů (např. u Livia, Tacita a dalších).⁹⁴ V některých jiných případech se může jednat i o skupinu užší nebo jinak ohraničenou než rod. Jak ale upozorňuje v rámci rozboru tohoto významu slova *familia* R. P. Saller, ve většině případů však z kontextu nelze určit, jak rozsáhlou skupinu osob od sebe pocházejících má autor textu na mysli, neboť autorovi samotnému zpravidla nejde o uvedení přesné genealogické informace, ale o obecný vjem přináležitosti k určitému rodu/rodině/příbuzenskému celku.⁹⁵

Stručný pohled na pojem *familia* v dalších vybraných právních a neprávnických pramenech

Definici z Digest můžeme porovnat s definicí z justiniánského Codexu, kdy kniha 6, titul 38 pojednává o významu slov a skutků (*De verborum et rerum significatione*):

Cod. Iust. 6, 38, 5pr.–3 (Imperator Justinianus): pr. *Suggestioni illyricianae advocacionis respondentis decernimus familiae nomen talem habere vigorem: parentes et liberos omnesque propinquos et substantiam, libertos etiam et patronos nec non servos per hanc appellationem significari. 1. Et si quis per suum elogium fideicommissum familiae suae reliquerit, nulla speciali adiectione super quibusdam certis personis facta, non solum propinquos,*

– Fornaces. Stuttgart: J. B. Metzlerscher Buchhandlung, 1909, heslo: *familia*. Liv. 6, 40, 3: ... *Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis inaque quam spe ad dissuadendum processisse et locutus in hac fere sententiam esse: neque novum neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiae nostrae semper obiectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam, Claudiae gentis iam inde ab initio nihil antiquius in re publica patrum maiestate fuisse, nec ex patricio sanguine ortus sed unus Quiritium quilibet, ...* Vystoupil proti ní Appius Claudius Crassus, vnuk člena komise decemvirů, a to právě spíše z rozhořčení a hněvu než z naděje, že ji vyvrátí. Promluvil asi v tomto smyslu: „Nebýt by to pro mne ani nové ani nečekané, vážení Římané, kdybych slyšel nyní i já to, co bylo v jenom kuse a vždycky vyčítáno naší rodině ze strany tribunů, kteří vyvolávají jen rozbroje: pro rod Claudů nebylo prý od samého počátku nic ctihodnějšího ve státě nad velebnost otců; také se prý vždycky stavěl na odpor prospěchu plebejí. ... Dejme tomu, že bych nebyl z rodiny Claudů a že bych nepocházel z patricijské krve, ale byl bych jedním ze starodávných Římanů jako každý jiný: ...“ Livius. *Dějiny II–III*. Přel. Kucharský, P. Praha: Svoboda, 1972, s. 178. Dále např. Liv. 1, 7, 14; Tac. *ann.* 3, 76.

95 Tak například D. 25, 4, 1, 13 (Ulp. 24 ad ed.): ... *ut ordinum dignitas familiarumque salva sit: ...*, kde se jedná o ochranu důstojnosti společenských tříd a rodin, když je obava, že by mohlo dojít k podvržení dítěte.

sed etiam his deficientibus generum et nurum. et hos enim nobis humanum esse videtur ad fideicommissum vocari, ita videlicet, si matrimonium morte filii vel filiae fuerit dissolutum. nullo etenim modo possint gener vel nurus filius viventibus ad tale fideicommissum vocari, cum hi procul dubio eos antecedant: et hoc videlicet gradatim fieri, ut post eos liberti veniant. 2. Hoc eodem valente, et si quis rem immobilem cuidam legaverit vel fideicommissum earumque alienari prohibuerit adiciens, ut, si hoc fideicommissarius praeterierit, familiae suae res adquiratur. 3. In aliis autem casibus nomen familiae pro substantia oportet intellegi, quia et servi et aliae res in patrimonio unuscuiusque esse putantur. <a 532 d. xv k. nov. constantinopoli post consulatum lampadii et orestis vv. cc. anno secundo.>⁹⁶

I zde vidíme rozlišení, i když nikoli tak strukturované, jako v případě Ulpianova fragmentu v Digestech, na majetkový a osobní význam termínu *familia*. Přestože v analyzovaném Ulpianově textu se výslovně nehovoří o propuštění, viděli jsme, že v určitých ustanoveních s nimi v rámci *familie Digesta* počítají. Velmi explicitně je v justiniánském kodexu popsáno postavení zetě a snachy, co se týče jejich oprávnění z fideikomisu, a jde opět o vybočení z klasické agnátské *familie*, do které by v justiniánském právu (a již dlouho před ním) nepatřila snacha, ale především v případě zetě, kdy tento ani v historickém kontextu do agnátské *familie* svého tchána nikdy nepatřil. Nicméně, vzhledem k vývoji v oblasti dědického práva za císařství směřem ke stírání rozdílu mezi muži a ženami v přístupu a zprostředkování dědictví, ani tento posun v chápání obsahu *familie* (pro účely fideikomisu) není zas tak překvapivým.

96 Cod. Just. 6, 38, 5: „pr. V odpovědi na *suggestio* Společnosti advokátů z Illyriaca prohlašujeme, že pojem *familia* má takovouto sílu: toto označení znamená předky, potomky a všechny příbuzné a majetkovou podstatu, propuštění a také patrony, stejně jako otroky. 1. A jestliže by někdo zanechal závětí fideikomisu *familii*, a nečiní žádnou zmínku o určitých osobách, pak jsou povolání k fideikomisu nejen příbuzní, ale v případě jejich nedostatku také zet a snacha, neboť to považujeme za lidské, ale to za podmínky, že manželství je skončeno smrtí syna nebo dcery. V žádném případě by nemohli být povoláni zet a snacha k fideikomisu za života potomků, neboť je nepochybné, že tito jim předcházejí. A rozumí se, že se tak děje ve stupních, takže po nich přicházejí na řadu propuštění. 2. To samé platí, jestliže někdo odkáže legátem nebo fideikomisem někomu nemovitou věc s tím, že zakáže její zcizení a dodá, aby, jestliže to fideikomisář opomine, věc případně jeho *familii*. 3. V jiných případech však je žádoucí rozumět pojmem *familia* majetkovou podstatu, protože otroci a jiné věci jsou pokládány za majetek určité osoby.“

Z hlediska ostatních právních pramenů stojí za pozornost také *Codex Theodosianus*, u něž na určitých fragmentech můžeme ilustrovat šesti termínu *familia*. Vedle významů, které jsme již analyzovali, zde narážíme na *familii*, jakožto určitou úzce vymezenou organizovanou skupinu osob: vojáků,⁹⁷ nebo i např. zaměstnanců státní pošty.⁹⁸

Podíváme-li se pro zajímavost jen namátkou na mimoprávní prameny, nalezneme v nich ještě pestřejší významové rozpětí pojmu *familia*. Jako příklad si vezmeme již zmiňovaného Aulá Gellia a jeho *Noctes Atticae*. Pojem *familia* zde nacházíme vedle významů výše popsaných (majetek,⁹⁹ agnátská rodina,¹⁰⁰ otroci¹⁰¹), jako označení pro filozofickou školu (AG NA 1, 9, 1: *Ordo atque ratio Pythagorae ac deiinceps familiae et successionis eius recipiendi instituentique discipulos huiusce modi fuisse traditur: ...*¹⁰²), nebo také třídu jezdců (AG NA 8, 3pr.:

97 Jako příklad uvedme tyto fragmenty: C. Th. 7, 4, 17, 28, 31, 7, 5, 1. Jedná se o knihu 7., titul 4. *De erogatione militaris annonae* (O rozdělování zásob armády) a titul 5. *De excitatione et translatione annonarum* (O pečení chleba a jeho rozdělování vojákům). Například v anglickém překladu však najdeme poznámku č. 40 k fragmentu C. Th. 7, 4, 17, že příslušné slovo *familia* by mohlo značit též rodinu vojáků. V poznámce č. 68 k fragmentu C. Th. 7, 4, 28 pak překladatelé upřesňují, jaké významy může pojem *familia* mít, přičemž je zde uveden také další – skupina řemeslníků nebo jiných pracovníků organizovaných do „cechu“. Viz *The Theodosian Code and Novels and the Sirmontian Constitutions*. A Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography. Pharr, C. (ed.). [Princeton]: Princeton University Press, 1952. Repr. The Lawbook Exchange, Ltd., 2001. Co se týče zmiňované rodiny vojáků, lze pro zajímavost nahlédnout pro vymezení opět do 7. knihy, tentokrát 1. titulu *De re militari* (O vojenských záležitostech): C. Th. 7, 1, 3: *Idem a. ad titianum praefectum praetorio. quicumque militum ex nostra auctoritate familias suas ad se venire meruerint, non amplius quam coniugia liberos, servos etiam de peculio castrensi emptos neque adscriptos censibus ad eisdem excellentia tua dirigi faciat. dat. iii kal. iun. limerio et catullino cons. (349 mai. 30)*. „Tentýž Augustus Titianovi prefektu praetorio. Pokud kteříkoli vojáci na základě našeho povolení získají právo, aby za nimi přišla jejich rodina (*familia*), ať k nim Tvoje výtečnost zařídí vypravení pouze jejich manželék, potomků a také otroků koupených z táborového pekulia, avšak nikoli osob připsaných do daňového seznamu (*ascripti censibus*) [koloni nebo otroci v postavení blízkém kolóniům, u nichž byl zájem na tom, aby pokračovali v práci na půdě a mohli být zdaňováni, viz výše uvedený anglický překlad, poznámka č. 14 k tomuto fragmentu – pozn. aut.]“

98

C. Th. 8, 5, 21. 8. kniha, 5. titul pojednává O přepráhačích a pracovnících státní pošty (*De cursu publico angariis et parangariis*)

99 Detailně v pozn. 34.

100 Např. v AG NA 5, 19, 1; 13, 10, 3.

101 Např. v AG NA 4, 1, 17; 17, 21, 13.

102 „Říká se, že Pythagorův řád a metoda, a poté jeho školy a následovníků, v přijímání a vzdělávání žáků byly následující: ...“

*Quem in modum et quam severe increperit audientibus nobis Peregrinus philosophus adulescentem Romanum ex equestri familia, stantem segnem apud se et assidue oscitantem*¹⁰³).

Významy pojmu *familia* – shrnutí

Pro lepší představu lze shrnout, že významy slova *familia* dle Ulpiaovy definice jsou následující (seznam neodpovídá pořadí v definici):

- označení pro (rodinný) majetek;
- označení pro rodinu, tj. osoby agnátsky příbuzné (včetně rodiny, které je tvořena jen jedním členem, jako je *pater familias*, který nemá žádné podřízené osoby, nebo žena *sui iuris*);¹⁰⁴
- označení pro širší rodinné vazby než ad 2., případně pro rod;
- označení pro skupinu určitým způsobem vymezených otroků, nebo pro otroky a osoby další, u nichž záleží na konkrétním kontextu a definicích pro daný případ.

V Digestech, které jsou našim primárním zkoumaným pramenem, však nalezáme slovo *familia*, jak jsme viděli, i v dalších významech, které nutně neodráží ani jednu z výše uvedených definovaných kategorií, takže i pro tento případ platí známá Javolenova poučka: *Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti possit*.¹⁰⁵

Doplňme tedy, že *familia* může dále vyjadřovat:

- skupinu určitým způsobem vymezených svobodných osob, například propuštěnců jednoho pána;
- rodinu nejbližší našemu pojmání, tj. nevázanou na agnaci, která může podle kontextu zahrnovat kognátské příbuzné (emancipované děti), či manželku (*sine manu*, setrvávající v agnátské rodině otce nebo *sui iuris*);
- nevyhraněný okruh osob, které bychom označili pojmem „domácnost“.

Ani zde však široký okruh významů slova *familia* nekončí. Podí-

103 „Jakým způsobem a jak přísně filozof Peregrinus za mého naslouchání pokáral římského mladíka z jezdecké třídy [mohlo by však být i z rodiny z třídy jezdců – pozn. aut.], který před ním stál nepozorný a ustavičně zívající.“

104 Ulp. 4, 1: *Sui iuris sunt familiarum suarum principes, id est pater familiae, itemque mater familiae*. „Vlastního práva jsou hlavy svých rodin, to je otec rodiny, stejně tak matka rodiny.“

105 D. 50, 17, 202 (Javol. II *epist.*): „Každá definice v civilním právu je nebezpečná, neboť je vzácné, že by nemohla být vyvrácena.“

váme-li se do dalších právních a neprávních pramenů, zjistíme, že může jít také o organizované uskupení osob definované na základě různých kritérií nesouvisejících s rodinným prostředím, jako je filozofická škola, nebo skupina vojáků.¹⁰⁶

Rozmanitost pojmu *familia* a potřeba identifikace správného významu v konkrétním právním ustanovení tak ukazuje, jak důležitou součástí právní vědy je právě interpretace (*exegeze*).

106 Nalezeme také spojení *familia quadrigaria* (ILS 5313 = CIL VI 10046 cf. VI p. 3903); *familia gladiatoria, venatoria* (CIL IV 1189). Viz *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Herausgegeben von Georg Wissowa. Sechster Band. Ephoros – Fornaces. Stuttgart: J. B. Metzlerscher Buchhandlung, 1909, heslo: *Familia quadrigaria; Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung. Begonnen von Georg Wissowa. Unter Mitwirkung Zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von Wilhelm Kroll. Supplementband III. Aachen bis ad Iuglandem. Stuttgart: J. B. Metzlerscher Buchhandlung, 1918, heslo: *Gladiatores*.